

ŠEFIK BEŠLAGIĆ

STEĆCI KOD RAŠKE GORE

Prilikom izgradnje željezničke pruge Sarajevo-Mostar 1888 godine oko 1200 m južno od današnje željezničke stanice Raška Gora, na mjestu zvanom Janjića Spila, usječen je jedan povelik brijeg na kome je smještena srednjovjekovna nekropola stećaka. Nije poznato koliko je nekropola tada oštećena, ali je sigurno da je stradalo više grobova i

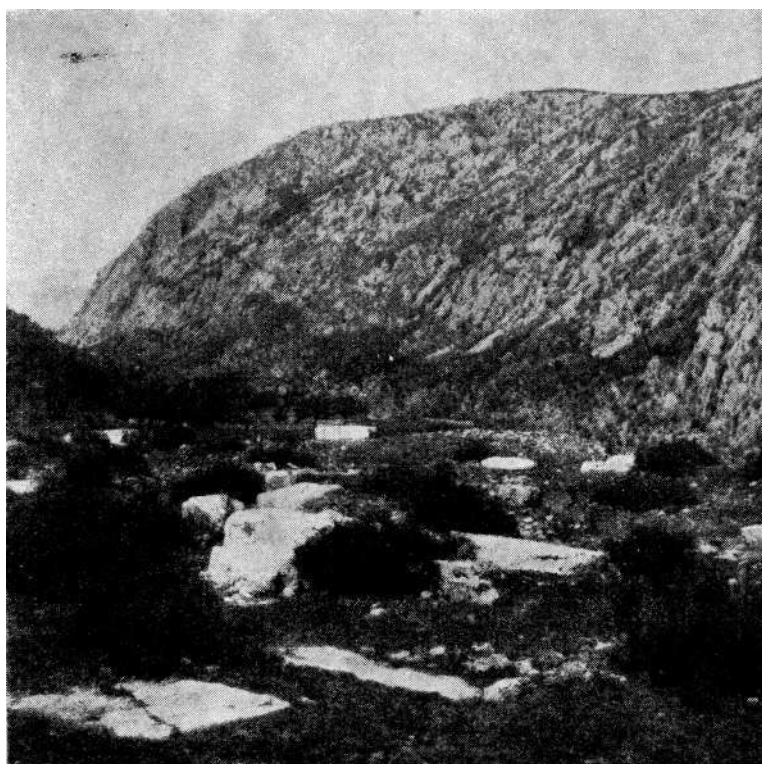
nadgrobnih kamenova. Jedna se strana toga usjeka i dalje osipa, pa su i kasnije neki grobovi oštećivani. Kako se i sada ta strana pomalo osipa i kako su neki grobovi već načeti, Zavod za zaštitu spomenika kulture smatrao je potrebnim da se ta nekropola ispita. Taj posao obavio sam u maju 1954 godine.

LOKACIJA I RASPORED NEKROPOLE

Kod Raške Gore Neretva protiče kroz dosta usko korito. I s jedne i s druge strane rijeke dižu se visoka kamenita brda. Ovdje, kod Janjića Spila, dolina rijeke se s desne strane nešto malo proširuje. Baš na tome mjestu se od aluvijalnog nanosa s jednog brda masiva Raške Gore stvorio izbrežak sa dosta prostranim zaravankom, koji su srednjovjekovni stanovnici iskoristili za svoju nekropolu. Izbrežak se prema rijeci spušta dosta strmo. S njegove sjeverne strane je usječen suhi do, kojim protiče potok u proljeće i kada su jače kiše, a s južne i jugoistočne strane podnožje toga izbreška prelazi u omanje obradivo polje. S te strane, u podnožju brijega izgrađene su kuće Janjića Jove Save i Dušana. Polje zatvara Gradina koja se grebenasto približila rijeci, a odavde se nalazi 1500 m zračne linije prema jugu. Pristup na Gradinu je sa te strane. Dosta je visoka. Seljaci su mi pričali da na njoj i sada ima ostataka zida. Ta Gradina i završetak kamenog masiva s lijeve strane rijeke čine vrata kroz koja se sa Janjića Spila vidi dobar dio prostranog Bijelog Polja, a preko njega i planina Velež. Svakako je Gradina u Srednjem vijeku imala veze s ovom nekropolom. Tu kod vrata bila je neka granica vlasništva zemljišnih područja. Zbog toga je tu moralo biti i veće naselje.

Napominjem još da se odmah iznad nekropole, svega 500 — 700 metara sjeverozapadno, prostire prodolica na kojoj se i danas nalazi naselje Vituša.

Na nekropoli Janjića Spila do danas je ostalo 65 stećaka. Po oblicima oni pripadaju sanducima i pločama prosječnih dimenzija. Veća polovina su ploče, među kojima ima i takvih koje su dosta slabo obrađene (gotovo amorfne). Znatan dio tih spomenika je okrnjen i djelomično utonuo u zemlju. Svi su tesani od vapnenca. Majdan kamena za te spomenike mogla je biti sasvim blizu. Na sedam mjesta između stećaka naziru se grobovi koji su ograđeni manjim kamenjem zabodenim u zemlju. Oni su također u obliku pravougaonika, čije se stranice svojim krajevima ponekad povijaju unutra tako da se dobiva oblik nepravilne



Sl. 1. Pogled na dio nekropole s jugozapadne strane.

elipse. Na tri mjesta se vide i kamene gromile. Na kraju jedne takve gromile od sitnog kamenja u sjevernom dijelu nekropole postavljena su dva stećka.

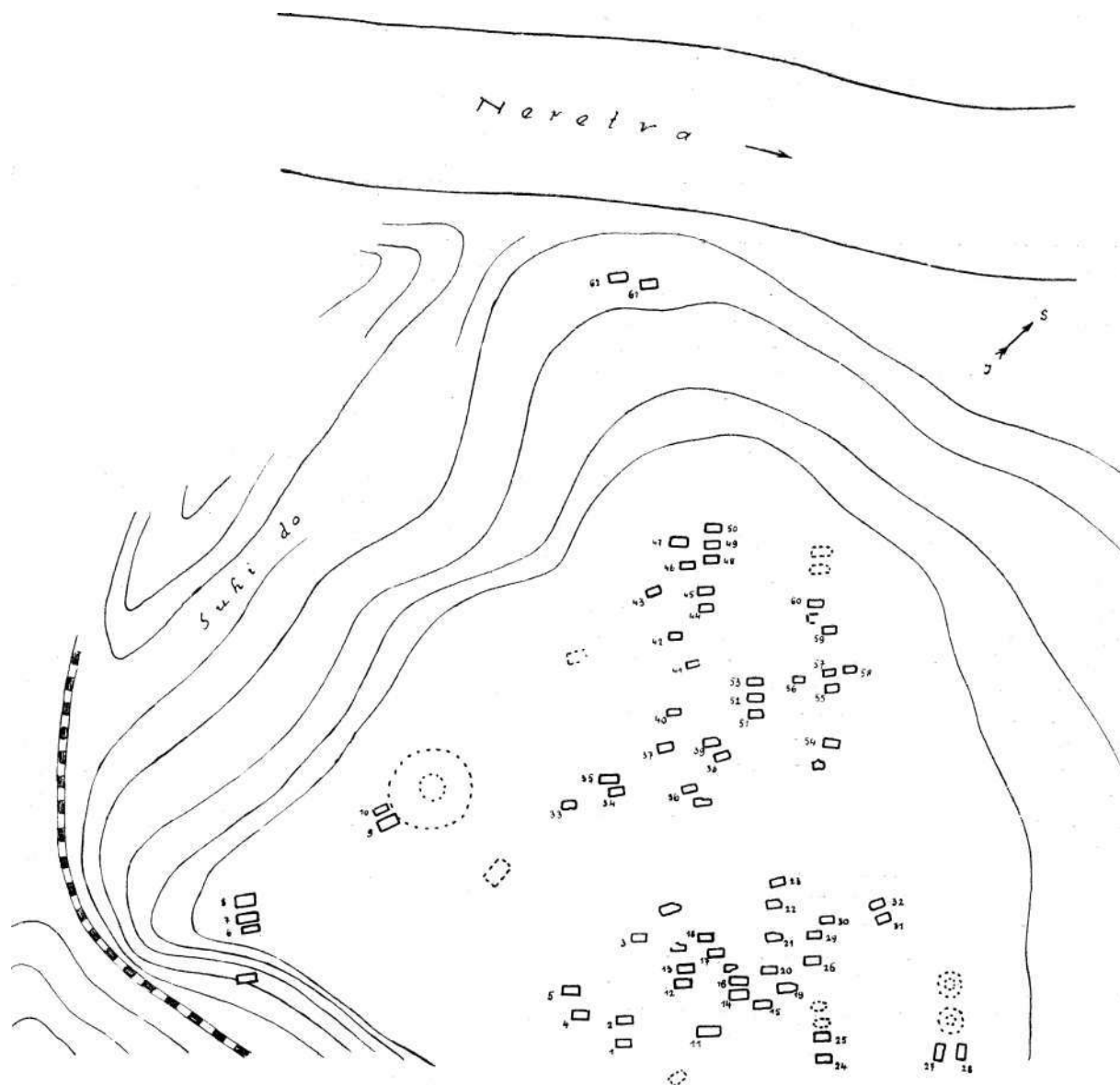
Na nekoliko mjesta kod čeonih strana ploča zabodene su uspravne uske ploče, (danas okrnjene i slabo obrađene), slične nišanima na muslimanskim grobovima.

Isto tako, na nekoliko mjesta između stećaka vide se manji u zemlju utonuli kamenovi, koji su nekada mogli pripadati također grobnim okvirima.

Spomenici su imali neki raspored. Prije svega, jasno se vidi da su postavljeni u redove — nizove koji idu okomito na orijentaciju stećaka, a pravac orijentacije je sjeverozapad-jugoistok. Jedino dva sanduka koja se nalaze u južnom kraju nekropole

okrenuta su više sjeveroistok-jugozapad (br. 27 i 28).

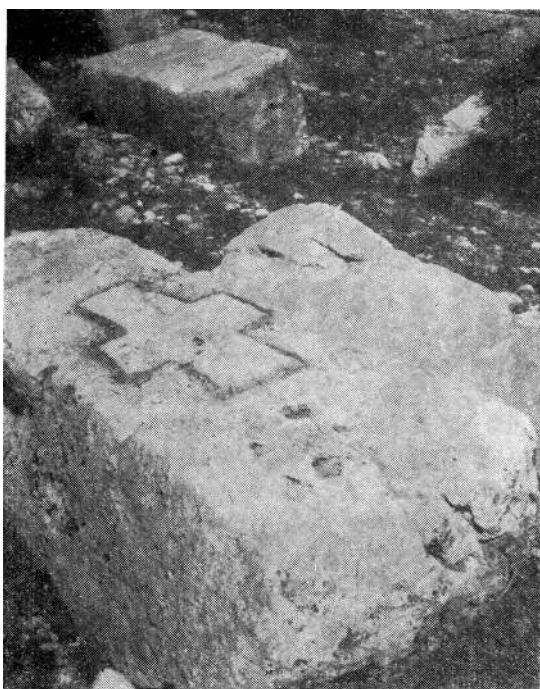
Iz glavnine nekropole izdvaja se skupina od 4 spomenika na samom sjeverozapadnom kraju humke, koji su, opet, postavljeni u jedan red, lijepo su isklesani, a jedan od njih je i ukrašen. To je skupina koja je obilježena brojevima 6, 7 i 8. Četvrti iz te skupine je skliznuo niza stranu prema željezničkoj pruzi, jer se baš tu zemlja odronjava. Isto tako su sasvim odvojena dva sanduka, od kojih je jedan opet ukrašen (obilježeni s brojevima 61 i 62) i koji su postavljeni u podnožje humka, sasvim blizu rijeke. To izdvajanje sigurno ima svoj smisao. Biće da se radi o onima koji su svakako htjeli da se i po vječnoj kući razlikuju od ostalih. (Sl. br. 1. — Pogled na nekropolu sa jugozapadne strane).



Skica nekropole Raška Gora



Sl. 2. Spomenik br. 11.



Sl. 3. Spomenik br. 14.

UKRAŠENI SPOMENICI

Spomenik koji je u priloženoj skici obilježen kao br. 11 je u obliku dosta uskog sanduka koji je nešto utonuo u zemlju. Njegove su dimenzije: dužina 160, širina 57 i visina (iznad zemlje) 38 cm. Odozgo je neobično ukrašen. To je, rekao bih, stilizovani ideogram ljudskog lika: okrugla glava bez oznake očiju, nosa i usta, dugačak vrat, samo malo naznačena uska ramena, dvije gore izdignute ruke s velikim šakama i velikim ispruženim prstima. Na dlanu desne ruke (gledajući od stečka) nalazi se okruglo oveće udubljenje, a lijeva ruka drži mali krst. Noge nisu naznačene, nego se trup u širini ramena dole produžuje kao da pretstavlja dio jednostavnog krsta. Motiv je ukupno dugačak 90 cm, najveća širina mu je 43 cm (donja širina iznosi 11 cm). Sve je to vrlo plastično prikazano — motiv otskače od ostale površine 5 cm (Vidi sliku br. 2).

Spomenik br. 14 je povisok sanduk. Dužina mu je 170, širina 70, a visina 60 cm. I taj je odozgo ukrašen. Njegov ukras se sastoji od dosta plastičnog jednostavnog krsta prilično velikih dimenzija (60X40 cm). Krst je smješten u sredinu gornje plohe spomenika (Vidi sl. br. 3).

Pod br. 6 zabilježen je manji spomenik iz osamljene skupine u sjeverozapadnom kraju nekropole. On se nalazi uz dva velika, pravilno klesana, visoka sanduka bez ukrasa. I on ima oblik sanduka, ali je malen i uzak. Dugačak je 135 cm, širok 45 cm, a visok 25 cm. Spomenik je ukrašen na gornjoj površini. Ukras ima 3 dijela — u sredini je isklesan čovjek (muškarac) koji u desnoj ruci (gledano od stečka) drži dugačak mač, a u lijevoj štiti čiji se oblik danas teško raspoznaje. Oba stopala čovjeka su okrenuta u desnu stranu. Figura je dugačka 35 cm. Mač je prav, ima oveću krsnicu i okruglastu glavicu. Dugačak je 30 cm. Iznad ljudske figure isklesan je neobičan ukras, koji potsjeća na stilizaciju od 4 krsta, postavljena uokrug, jedan drugom nasuprot. On slični i stilizaciji od 4 mača koja su spojena u kolo, ili točku čiji paoci prelaze luk i završavaju se kao glave mačeva sa drškama i krsnicama. Promjer toga kola (točka) iznosi 24 cm, a kad se uračunaju i dijelovi iznad luka, iznosi 37 cm.

Ispod ljudske figure klesar je prikazao jelenu u trku. Dužina jelena iznosi 30 cm. Sve je to danas plitko plastično i već dosta izlizano (Vidi sl. broj 4).

Na dva sanduka koji se nalaze nedaleko od onih ukrašenih, koji su obilježeni brojevima 11 i 14, nalaze se na gornjoj strani okrugla udubljenja, t. zv. »kamenice« ili »vodenice« kojih promjer iznosi 12, a dubina 5 cm. Jedan od ta dva sanduka je u skici obilježen brojem 13 i vidi se na slici br. 3.

Naprijed sam rekao da se ispod glavice, pokraj rijeke, nalaze dva osamljena stečka. Oni su u priloženoj skici obilježeni brojevima 61 i 62. To su



Sl. 4. Spomenik br. 6

sanduci prosječnih dimenzija, dobro klesani, ali sada atmosferilijama nešto oštećeni i izlizani. Na gornjoj površini sanduka br. 62 prikazani su čovjek s mačem i štitom, jelen i još jedna životinjska figura. U sredini površine muškarac u desnoj ruci drži dugačak mač, a u lijevoj Žtit. Stopala muškarca su okrenuta u jednu — lijevu stranu (gledano od spomenika). Mač je vrlo dugačak (duži od ljudske figure), ima široko sječivo (koriće), krsnicu i držak koji se završava okruglom glavom. Štit ima oblik pravougaonika čija je gornja, uža, strana malo kosa i na jednome mjestu usječena za proturanje koplja. Na tukama se ne vide prsti.

Više ove pretstave, uvrh gornje površine, prikazan je jelen, sa razgranatim rogovima, u nešto kosom položaju, sa glavom prema čovjeku — u pokretu.

Ispod figure čovjeka prikazana je životinja sa dugačkim i nešto zavnutim repom. Ova nema rogova, nego ima oveće uši. I ona je o pokretu, ti nešto kosom položaju, u suprotnom pravcu od jelena. Najviše potsjeća na vuka, ili psa.

Sve je to dosta plastično klesano. (Vidi sl. broj 5).

PRETRAŽIVANJE GROBOVA

Glavica se sa zapadne strane, zbog usjeka željezničke pruge, odronjava. Zbog toga su neki grobovi načeti — njihove rake su već otvorene. Dijelovi arhitekture grobnih raka, a i kostura koji tu leže, otkidaju se i kotrljaju niz tu strminu prema željezničkoj pruzi. Pristupio sam pregledu već otvorenih grobnih raka uz pomoć i po uputstvu arheologa Zavoda. Počeli smo radom sa južne strane. Pregledali smo četiri načeta groba. Sve rake su sa bočnih i čeonih strana ograđene neobrađenim kamenim pločama. Imaju oblik položene kvadratne prizme. Odozdo nema kamenih ploča, nego samo zemlja (samo u jednoj raci smo ispod pokojnikove glave našli manju tanku ploču), a odozgo je raka pokrivena sličnim kamenim pločama. Rake su tijesne, tek koliko je nužno da se stavi pokojnik. Dno rake je na dubini od oko 100—120 cm ispod površine zemlje. Zemlja je suha i pomiješana sa šljunkom — to je aluvijalni nanos sa susjednog brda. U svakoj grobnoj raci smo našli po jedan kostur, osim u četvrtoj, gdje su bila dva kostura zajedno. Prema veličini poje-

dinih kostiju, njihovom obliku i izgledu (lobanje, zuba, karlica i dr.) moglo se prilično sigurno ustanoviti da se kostur prvoga groba odnosio na sredovječnog muškarca, drugog na sredovječno žensko čeljade, trećeg na mlado (oko 15 godina) čeljade, a da su u četvrtom grobu bili kostur starijeg muškarca i kostur djeteta. Dijete je bilo s desne strane ovoga muškarca i nešto od njega — više prema nogama. Neki kosturi nisu bili kompletni — nedostajala je glava ili nešto drugo. To je zbog toga što su rake načete i što su kosti počele ispadati. A glave su bile s ove, otvorene, strane, jer su kosturi orijentirani u pravcu sjeverozapad-jugoistok. U ovim rakama, osim kostiju, nije bilo nikakvih priloga.

Pokojnici su stavljeni u zemlju, bez drvenih sanduka.

Napominjem da su grobne rake bile poredane — nanizane u pravcu okomito na orijentaciju grobova — niz je išao pravcem sjeveroistok-jugozapad. (Na sl. br. 6 vidi se zapadna strana glavice, koja se obrušava, sa načetim grobnim rakama).

NEKA RAZMATRANJA O UKRASIMA STEĆAKA

Po motivima i tehnici klesanja mislim da ukrasi na stećcima ove nekropole pripadaju istoj radionici. Figure životinja su na skoro jednak način tretirane. Na dva sanduka se pojavljuje prizor muškarca s mačem i štitom. To je dato na isti način — jedina razlika je u tome što su stopala muškarca u prvome slučaju udesno, a u drugome ulijevo; ali je karakteristično da su ona u oba slučaja okrenuta samo u jednu stranu. Šake i prsti nedostaju u obadva prizora. Ima i drugih elemenata koji govore, možda, čak o jednom te istom majstoru — »kovaču«.

Ovakvih pretstava sam našao još u ovome kraju. Na nekropoli Pod, kod Perića kuće, na lokalitetu koji se još zove Crkvina, oko 600 m nizvodno od željezničke stanice Drežnica, na lijevoj

obali Neretve, nalazi se jedan visoki sanduk koji sa južne bočne strane ima isti ovakav prikaz čovjeka s mačem i štitom. Vrlo sličan prikaz se nalazi i na jednome sanduku nekropole na Sritnoj Njivi, s lijeve strane Drežanke, blizu zgrade osnovne škole u Drežnici. To što se četiri takva motiva nalaze u ovome kraju govori također o jednoj klesarskoj radionici.

Interesantan je motiv onoga kola, sa krstovima ili mačevima, na stećku br. 6. Takva stilizacija mi nije dosada bila uopšte poznata. Izgleda da je to jedinstvena pojava na stećcima. Čini mi se da ovaj motiv, iako djeluje dekorativno, ima svoje simboličko značenje, o čemu je zasada vrlo teško ma šta pouzdano reći.



Sl. 5. Spomenik br. 62.



Sl. 6. Načeti grobovi na zapadnoj strani nekropole

Bez sumnje je od svih motiva ove nekropole najzanimljiviji onaj na sanduku br. 11. Ovakav motiv se prvi puta susreće na stećcima BiH. On je i pretstava čovjeka i pretstava krsta — on je antropomorfni krst. Da je to pretstava čovjeka, očito je po rukama i okrugloj glavi, a da je to i pretstava krsta, govori to što kod čovjeka u donjem dijelu nisu naznačene noge. Ponekad uspravni donji krak ovoga krsta potsjeća na Čovjeka koji je obučen u haljinu koja se pruža do zemlje (monaška odjeća), ali ta pomisao opet brzo iščezne. Klesar ovdje nije znao, ili nije ni želio, što je još vjerovatnije, da anatomske dade lik čovjeka (preuska ramena, prevelike šake sa prstima i dr.). Primaran je simbolični značaj ove pretstave. Nedvojbeno je da ova figura u lijevoj ruci drži krst.

Po teoriji prof. Solovjeva pojava antropomorfnih krstova na stećcima i poveljama objašnjava se na taj način što su srednjovjekovni Bosanci kao jeretici (»bogumili«) time htjeli da samo prikažu Hristovo raspeće, koje su poštivali, dok su krst, kao vjerski emblem, inače, prezirali.¹

Ovdje se, međutim, pored antropomorfne javlja istovremeno i običan krst. Svakako je interesantno kako će se sa stanovišta spomenute teorije objasniti ovo dvojstvo.

Nedavno je Drago Vidović, ne znajući za slučaj u Raškoj Gori, ukazao na pojavu i antropomorfnih i običnih krstova na stećcima i donio nekoliko primjera takvih pojava.²

Mislim da objavljivanje ovoga motiva u Raškoj Gori ima veliku vrijednost za dalja proučavanja simboličkih pretstava na stećcima.

Ovaj motiv uveliko podsjeća na romaniku. XS rukama je neka tromost i težina, a donji dio figure je izdužen i elegantan. Može se naći više primjera gdje svetac ili donator drže krst u uspravnom položaju. Na relikvijaru sv. Oronza u riznici zadarske katedrale, iz XI—XII vijeka, svetac u ruci drži krst.³ Slična pojava je i na fragmentu krstionice u muzeju sv. Donata u Zadru.⁴ Desna ruka kao da je uzdignuta na pozdrav, kao da adorira. Možda ovaj motiv pretstavlja sveštenika koji blagosilja?

Okruglasto udubljenje na desnom dlanu ove figure mislim da nije naknadno napravljeno, nego baš onda kada je i sve drugo klesano. To što je ono baš na dlanu, a ne na nekom drugom mjestu, ima veze s onim krstom u lijevoj ruci i moglo bi da upućuje na zaključak da se ovdje radi o sveštenom licu koje je prikazano u vršenju nekog vjerskog akta. Dakle, ovo udubljenje pretstavlja ili čašu u tlocrtu, ili »vodenicu«, što je još vjerovatnije.

»Vodenicu« ili »kamenicu« vidimo ne samo na ovome, nego i na još dva stećka ove nekropole. Takva udubina za ulje, vino ili slično, koja je služila vjerskim obredima na grobljima, rado je stavljana na starohrvatske sarkofage i nadgrobne ploče.⁵

Po svom položaju stećak broj 11 nalazi se u centru nekropole (kada se uzme u obzir ono što je usjekom odsječeno od bivše nekropole), pa mu je i po tome dato ugledno mjesto.

O DATIRANJU NEKROPOLE

Vrlo je teško ma šta sigurno reći o datiranju ove nekropole. Ni jedan stećak nema natpisa, a ovih nekoliko ukrašenih ili imaju motive koji se vide na mnogim stećcima (krst, figure ljudi i životinja), pa po njima nije moguće preciznije datiranje, ili imaju motive kakvi se dosada nisu vidjeli na stećcima (antropomorfni krst, kolo od krstova, odnosno od mačeva), pa nije moguće nikakvo upoređenje. Oblici stećaka, način klesanja, ili očuvanost stećaka, pak, ništa sigurno ne kažu u pogledu datiranja. To što na ovoj nekropoli ima znatan broj slabo obrađenih, skoro amorfnih kamenova, moglo bi da upućuje na najstarije steć-

ke,⁶ ali to nije sigurno. Jedino što mi se čini da pomaže određenije datiranje, jesu motivi štitova i mačeva koje vidimo na dva spomenika. Doduše, onaj štit na spomeniku br. 6 (sl. br. 5), zbog izlizanosti se ne vidi dobro, pa je i on nesiguran, ali štit na spomeniku br. 62 (sl. br. 5) dosta znači. On je u obliku pravougaonika sa gornjim nakošenim bridom i sa usjekom na tome bridu. Takvih štitova imamo na više stećaka. Na srednjovjekovnoj nekropoli u Nikšću (Crna Gora) nalazi se stećak

³ Cechelli, Zara, catalogo delle cose d'arte, Rim, 1932 god., sl. na str. 49.

⁴ Isti katalog sl. na str. 191.

⁵ Jedna takva nadgrobna ploča može se vidjeti u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu.

⁶ Vidi: Š. Bešliagić, Kupres, Sarajevo, 1954 g., str. 145.

¹ Dr. A. Solovjev, Jesu li bogumili poštovali krst, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1948 god., str. 81—101.

² D. Vidović, Simboličke pretstave na stećcima. Naše starine, br. 11, Sarajevo 1954 god., str. 119—135.

koji ima vrlo sličan štit,⁷ koji je proi D. Sergejevski datirao u XIV ili XV vijek. Po Truhelki, radi natpisa, spomenik, u Djedićima, sa sličnim štitom pripada XV vijeku.⁸ Dr. Benac je spomenike u Radimlji sa takvim štitom, također zbog natpisa koji su bili na spomenicima, datirao u XV ili XVI vijek.⁹ Truhelka je, korigirajući ranije datiranje natpisa u Boljunima kod Stoca,¹⁰ taj spomenik stavio u XV vijek, a na njemu je bio štit ovakvog oblika. Po tome bi, analogno, mogli da i ovaj spomenik u Raškoj Gori datiramo. I oblici mačeva imaju analogiju u dosada poznatim stećcima. A čitava kompozicija čovjeka sa štitom

i mačem, zato što se takva ista nalazi na Širokom Brijegu,¹¹ može pomoći datiranju naših spomenika sa takvim motivima. Prema tome, sa dosta vjerovatnosti može se reći da neki stećci nekropole u Raškoj Gori pripadaju XV vijeku. I ostali će, po svoj prilici vremenski biti vezani za taj period. Pošto se spomenici sa motivima štitova i mačeva nalaze ili u dnu same nekropole ili na sjevernom krajnjem dijelu, dakle, na njenim perifernim dijelovima, moglo bi se reći da je većina spomenika ove nekropole starija od njih, tj, da pripada XIV ili početku XV vijeka.

⁷ D. Sergejevski, Srednjovjekovno groblje kod Petrove crkve u Nikšiću, Cetinje, 1952 god., str. 29.

⁸ Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, VII, 263.

⁹ A. Benac, Radimlja, Sarajevo, 1948 god.

¹⁰ Arheološki Vestnik, VII, 77.

¹¹ Dr. A. Benac, Široki Brijeg Sarajevo, 1953, tabla XVI, sl. 22a i 22b.

RÉSUMÉ

LES PIERRES TOMBALES DE RASCHKA GORA

L'auteur étudie ici une nécropole composée de monuments funéraires du Moyen Age qui se trouve près de Raschka Gora en Herzégovine. Elle fut endommagée par le percement de la voie ferrée Sarajevo—Mostar, en 1888, et ne cesse depuis de se détériorer par suite de l'affaissement du terrain. Cette nécropole compte maintenant soixante-cinq pierres tombales, présentant généralement l'aspect d'un coffre de pierre calcaire (parallélépipède rectangulaire), de construction grossière. Ces pierres sont orientées nord-ouest sud-est, et alignées en rangs perpendiculaires à l'orientation. Quelques-unes sont décorées d'ornements divers et de silhouettes

d'hommes et d'animaux. On trouve là deux motifs que l'on n'a jusqu'à présent jamais découverts sur des pierres tombales: quatre croix (ou épées) stylisées (pierre tombale n° 6), et une croix anthropomorphique sur la pierre tombale n° 11. Cette dernière est particulièrement intéressante. L'auteur estime que ce motif est un argument important contre la théorie d'après laquelle les habitants de Bosnie-Herzégovine, au Moyen Age, méprisaient la croix.

D'après l'auteur, les pierres tombales de Raschka Gora datent des XIV^{ème} et XV^{ème} siècles.